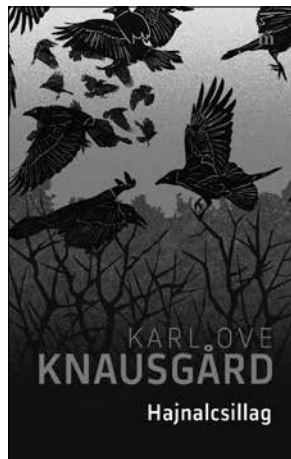

VALAMI MEGKEZDŐDÖTT

Karl Ove Knausgård: *Hajnalcsillag*

Bizonyára csak egy olyan dolog van, amely egy íróat jobban frusztrálhat, mint a sikertelenség, és készíthet arra, hogy bizonyítson: a siker. Hiszen, miközben meg kell felelnie az olvasói elvárásoknak, mert senki sem szeretne „egykönyves szerző” lenni, be kell bizonyítania, hogy képes megismételni előző teljesítményét, esetleg felül is múlja azt, sőt meg is tud újulni, ki tud bújni saját árnyékából. Persze, vizsgált alanyunk, Karl Ove Knausgård esetében „egykönyves” helyett „hatkönyvest” kellene mondanunk, hiszen Norvégiában aránylag ismert és szerényen elismert íróból a *Harcom*-sorozat révén vált nemzetközi sztárrá, akit nemcsak a szakma kapott fel és ünnepelt az önéletrész és az autofikció műfajainak radikális megújításáért, hanem a nagyközönség is, személyét sztárróvá, irodalmi terméké, sőt, szinte „branddé” téve. Érzésem szerint pontosan ez nyomta agyon a szerző következő vállalkozását, a négykötetes *Évszakok*-ciklust, amely ott folytatta, ahol a *Harcom*-kötetek abbahagyták, csak jóval kevésbé izgalmasan. Bevallom, e sorozat második részénél éreztem azt, hogy tulajdonképpen ennyire azért nem érdekel Knausgård személyisége, nem akarom tudni, mi jut eszébe a fűnyírásról, a gumicsizmáról, a fogkeféről vagy bármiről, amivel érintkezésbe kerül, és amiről úgy érzi, muszáj megosztania megfigyeléseit és gondolatait az olvasóival. A *Harcom*-sorozat éppen monumentális irodalmi kísérlete révén volt érdekes, és épp emiatt megismételhetetlen vállalkozás, amely óhatatlan írói kihívással is járt, feltéve a kérdést, hogy önmaga ennyire részletes megírása után vajon ki tud-e lépni saját egójából, képes-e más típusú szövegeket is hasonló színvonalon megalkotni.

Az eredetileg 2020-ban megjelent *Hajnalcsillag* (*Morgenstjernen*) című regényt elolvastva röviden így válaszolhatnék az előbbi kérdésre: igen és nem. A szöveg első pillantásra radikálisan másnak tűnik, mint a *Harcom*- vagy az *Évszakok*-sorozatok: fikció, amely nem egy, hanem kilenc elbeszélőt mozgat, férfiakat és nőket vegyesen, története nem épp hétköznapi, hanem fantasztikus (vagy legalábbis rejtélyes) elemekkel tüzdelte. A cselekmény a közeljövőben (2023 nyarán) játszódik, és leginkább az égen feltűnő furcsa jelenség, egy fényes csillag megjelenése körül bonyolódik. Az égítést felbukkanását különös, baljós események is kísérik: rákok menekülnek tömegével az úton, földöntúli lények jelennek meg, rituális gyilkosságok történnek, halottak élednek fel, pontosabban nem képesek meghalni. Mindezek pedig így-úgy kapcsolatba kerülnek a narrátorok mindennapi életével, akiket közben saját problémáik, hétköznapi gondjaik foglalnak le: egyikük nem tud mit kezdeni pszichózistól szenvedő

Fordította Kúnos László
 Magvető Kiadó
 Budapest, 2023
 702 oldal, 6999 Ft

feleségével, egy másik rádöbben, mennyire elhidegült a férjétől és ki akar szállni a házasságából, de vannak kisebb, mindennapibb ügyek is: egy hajdani tanárral való találkozás, egy születésnap parti szervezése és egyéb olyan események, amelyek az adott elbeszélő életében éppen központi jelentőséggel bírnak. Amint azt a szerző egy interjúban elmondta, a *Harcom* után radikálisan más jellegű szöveget akart írni: egyrészt fikciót, méghozzá olyat, amelyben komoly szerepet kap a fantasztikum, ám nem úgy, ahogy például a máigikus realistáknál (mivel szerinte az ő képtelen lenne úgy írni, mint Márquez vagy Rushdie), hanem sokkal inkább a valóságba ágyazottan.¹ Másrészt pedig több nézőpontú szövegben gondolkozott, egyfajta „kórusszerű” struktúrában, ahol az egyes szövegek a maguk módján reflektálnak a különös, baljós és fenyegető eseményekre.²

Az egyes narrátorok nem feltétlenül kerülnek kapcsolatba egymással. Vannak, akik ismerik a másikat, olykor egészen közlőrlől. Az első és az utolsó fejezetek elbeszélői, az egyetemi tanár Arne, illetve a dokumentumfilm-rendező Egil például barátok, de férj és feleség is előfordul – ilyen a kissé lecsúszott, alkoholista újságíró, Jostein és a pszichiátriai osztályon dolgozó, ám maga is depresszióval és gyógyszerfüggőséggel küzdő felesége, Turid. Más elbeszélők csak egy jelenet erejéig találkoznak, vagy annyira sem. Súlyuk sem egyforma, van, akire több fejezet is jut, és látszólag központi karakterre válik, de olyan figurák is akadnak, akik csak egy-egy viszonylag rövid szakaszban szerepelnek. Két dolog azonban mindegyikükben közös: küzdenek a saját hétköznapi, ám számukra mégis húsbavágó problémáikkal, amelyek mellett a legtöbben éppen csak észreveszik, mintegy a szemük sarkából észlelik a háttérben történő furcsa, rejtélyes, olykor kifejezetten félelmetes eseményeket. Ezekre szinte minden narrátor ugyanúgy reagál: kétkedve vagy megijedve, ám tudásuk korlátozott, hiszen csak bizonyos részeket látnak, így ezek számukra csupán érthetetlenek, miközben az olvasónak valamiféle apokaliptikus jelenségegyüttessé állnak össze. Persze az olvasói tudás sem teljes, a regény végéig nem derül ki, mi történik itt, mindössze néhány szereplő reflexiói által vezetve kapunk bizonytalan magyarázathetőségeket, illetve a könyvben egyre több jel és motívum utal arra, hogy valamiféle apokaliptikus közeleg. Nemcsak a természeti jelenségek révén (a csillag megjelenése, az állatok különös viselkedése, szörnyszerű élőlények felbukkanása), hanem a szereplők életében felbukkanó különböző kulturális tárgyak is e motívumrendszeret erősítik – az *Isteni színháztól* olyan popszámokig, mint Peter Gabriel apokaliptikus dala, a *Here Comes the Flood* vagy David Bowie halála előtt pár nappal megjelent lemezének címadó száma, a kísérteties *Blackstar*.

A másik közös tényező a narrátori hangokat érinti: vannak ugyan attitűdbeli különbségek, ám alapvetően mindegyikük nagyjából hasonlóan érzékeli a világot, ugyanazt a nyelvi regisztert használja, ugyanúgy észleli környezetét és reflektál az eseményekre. Ez a nyelvi regiszter és narratív stratégia pedig igencsak emlékeztet a *Harcom* elbeszélés módjára. Knausgård önéletrajzi szövegfolyamával kapcsolatban az olvasóban valószínűleg leginkább a lassú, részletező (sőt, a részletekbe belevesző) történetvezetés ragadt meg. Ha az elbeszélő valamilyen cselekvést végez, nemcsak azokat az elemeket írja le, amelyek előre viszik a történetet, hanem a megértés szempontjából elhagyhatóakat, lényegteleneket is. Vagyis az írásmód terjedős, mindent aprólékosan bemutat, teljesen mindennapi, banális eseményeknél is elidőzik – sőt, az önéletrajz hat kötetén keresztül javarészt tulajdonképpen az elbeszélő hétköznapijainak leírását kapjuk. Ennek jelentőségéről, a szerző

¹ Max Liu: Karl Ove Knausgard On The Morning Star: „I Won't Write About My Own Life Again”, *I News*, 2021. október 5. <https://inews.co.uk/culture/books/karl-ove-knausgaard-interview-the-morning-star-i-wont-write-about-my-own-life-again-1232054> (letöltve: 2023. április 25).

² Leila Fadel: Karl Ove Knausgard On Exploring A „World Out Of Joint” In His New Book. *NPR*, 2021. szeptember 28. <https://www.npr.org/2021/09/28/1041266545/karl-ove-knausgaard-on-exploring-a-world-out-of-joint-in-his-new-book> (letöltve: 2023. április 25).

önéletrás-konceptiójának történeti és filozófiai implikációiról a ciklus utolsó kötetével kapcsolatban írtam már, itt elég annyi, hogy a *Harcom* szövegszerkezése véleményem szerint olyan következetesen végigvitt programmá vált, amelyben a szerző élet és irodalom határmezsgyéjét igyekezett kitapogatni.³ A *Hajnalcsillag* gyakorlatilag ugyanezt az írásmódot alkalmazza, az egyes elbeszélők hasonló részletességgel számolnak be környezetükről és saját cselekvéseikről. Az egyik jelenetben például, amelyben az adott narrátor, Iselin, a pénztároslány éppen egy gyorsétteremben eszik, a következőt olvashatjuk (a szakaszt, bevallom, véletlenszerűen választottam, itt nyílt ki a könyvem, de gyakorlatilag szinte bármelyik oldalról idézhetnék hasonló részt):

Nem ettem semmit egész nap, úgyhogy végül egy Double Steakhouse-t rendeltem extra sült krumplival és egy Cola Lighttal.

Csorgott a nyálam, miközben a megrakott tálcat az egyik belső asztalhoz vittem, és leültem.

Bármilyen nagyra nyitottam is a szám, az egész burgert nem bírtam átharapni, egy kis bucidarabka a felső ajkamhoz ragadt, miközben a hússzaft betöltötte a szájuüregemet, és minden mindennel összekeveredett, szalonna, marhahús, zsemle, hagyma, paradicsom, saláta, ketchup.

A sült krumplit a végére hagytam, a kétféle fogás között akkora volt a különbség, hogy nem szerettem keverni őket. Az egyik szaftos volt és nyitott, a másik kemény és száraz, de belül finom és lágy. A hamburgert gyorsan megettem, a sült krumpli tovább tartott, mert ketchupba mártogattam és egyenként kaptam be őket. (129–130.)

Nemcsak a részletező előadásmód emelendő itt ki, hanem az is, hogy közben a dolgok felszínén marad, az ételek érzéki tapasztalata nagyjából annyira fontos, mint bármi más: nem mechanikus tevékenység ugyan (nemcsak az ételek felsorolását kapjuk, hanem a hozzájuk kapcsolódó érzéseket, benyomásokat is), de nem is megy ennél mélyebbre, nem az evés rítusának vagy az ízeknek a lényegét akarja megragadni, hanem az étkezést a maga hétköznapi megélt teljességében igyekszik ábrázolni. Ugyanezt tette a *Harcomban* is, ahol egyfajta mindennapiság-érzést és ritmust biztosított ezáltal a szövegnek, elérve ezzel az önéletrajz legnagyobb fikciós trükkjét: valóságillúziót hozott létre, mintha nemcsak olvasnánk, de meg is élnénk az elbeszélő múltját. Itt is ugyanúgy jár el, és kétségkívül a hatás is hasonló lesz: az elbeszélők nézőpontját és ritmusát átvéve lakjuk be világukat, nem tudatáramukba lépünk, hanem cselekedeteikre és környezetükre való reflexióikat követjük. A könyv bizonyos kritikusi mindezt az önéletrajz elbeszéléstechnikájának mechanikus átvételeként, így zsákutcaként és redundanciaként látták: a szöveg emiatt strukturálatlaná válik, leragad a felesleges részleteknél, elfárad.⁴ Kétségkívül érthető az ellenérzés, hiszen, úgy tűnik, a szerző bármennyire is mást akart csinálni, nagyjából a saját jól bejáratott írásmódját és világszemléletét újrázza, csak most éppen kilenc elbeszélőre bontva – akik többé-kevésbé hasonlóak a *Harcom* narrátorához, a Karl Ove Knausgård-ként megnevezett énhez. Ugyanezt a nyelvi regisztert használják, időnként még problémáikban is visszaköszönnek a hajdani önéletrajzi én gondoljai, bajai (Arne feleségének pszichózisa például némiképp emlékeztet a hatodik kötet idegösszeroppanás-leírására, Egil filozofálgatásai és a regényt záró, a halálról szóló esszé stílusa és gondolatjegyei pedig erősen hasonlítanak az önéletrajzfolyam esszéisztikus betétjeihez). Másfelől a regény is ugyanolyan hömpölygő,

³ Kisantal Tamás: Harcképek. (Karl Ove Knausgård: *Harcom*), *Jelenkor*, 2022/1, 123–130.

⁴ Sam Byers: The Morning Star by Karl Ove Knausgård Review – Bloated and Inconsequential. *The Guardian*, 2021. október 1. <https://www.theguardian.com/books/2021/oct/01/the-morning-star-by-karl-ove-knausgard-review-bloated-and-inconsequential> (letöltve: 2023. április 25).

strukturálatlan, mint az önéletrajz volt. Ahogy ott csupán az első két kötet esett át nagyobb szerkesztői átnézésen, a többi csak minimális utómunka érte, hogy ezzel is megmaradjon a közvetlenség érzése, úgy a szerző bevallása szerint e regényében is javarészt improvizált, menet közben taláta ki a történetek fordulatait. Knausgård mindezt azzal indokolja, hogy e módszerrel igyekezett elérni a narrátorokkal való még teljesebb azonosulást.⁵

Persze, ez óhatatlanul némi ad hoc jelleget kölcsönöz a regénynek, amely a történetben haladva egyre erőteljesebbé válik. Ráadásul csak jóindulatunkon múlik, hogy az improvizációt a szereplőkkel való identifikáció szükséges kellékének tekintjük-e, vagy inkább eufemisztikus megfogalmazásként értelmezzük, amivel a szerző azt akarja kimagyarázni, hogy írás közben látványosan fogalma sem volt róla, merrefelé halad a története. Mindezzel együtt Knausgård továbbra is nagyon tud írni, a szöveg berántja olvasóját, részletező írásmódja ellenére, pontosabban éppen amiatt, nagyon olvastatja magát. A *Harcomban* nemcsak a mindennapiság ritmusa kapott el, hanem az állandó lassítás valamilyen folyamatos feszültséget is kölcsönzött a szövegnek: vártuk, hogy történjen valami, ami megtöri a monotonitást (még akkor is, ha az ember alapvetően tudta, hogy potenciálisan nem lesz ilyen). A regényben is rájátszik erre, azzal a különbséggel, hogy itt tényleg bekövetkeznek fordulatok, olykor egészen váratlanul és meglepő módon. Több kritikus Stephen King szövegeihez hasonlítja a *Hajnalcsillagot*: itt is egy kisváros hétköznapi figuráinak mindennapjaiba szüremkedik be fokról fokra a rejtély, egyre horrorisztikusabbá téve a hangulatot. Bár Knausgård egy interjúban azt állította, életében nem olvasott King-regényt, csak az amerikai író műveinek pár filmadaptációját látta,⁶ az analógia mégsem teljesen irreleváns. A szerző ugyanis nagyon jól alkalmazza a populáris műfajok narratív jegyeit, a lassítást, az információ-visszatartást, a váratlan események belépését megelőző fokozásos felépítést. Mindezek Kingnél is megvannak, talán egyedül a rá sokszor jellemző előreutalásokkal, a félinformációk közvetítésével járó feszültségkeltést nem használja Knausgård, de ennek az énelbeszélésből adódó korlátozott tudás az oka, hiszen a narrátorok csak a jelenben és a múltban történeteket észlelhetik. A feszültebb jelenetek jellegzetesen rövidmondatos, pattogó, zaklatott ritmusa, a gyakran egysoros bekezdések használata is a krimiket, thrillereket és horrorokat idézi. Sőt, a mostani tévésorozatok egyik legfőbb narratív megoldása is megfigyelhető: a legtöbb fejezet cliffhangerrel zárul. Ráadásul nemcsak a szakaszokra, hanem az egészre is jellemző a sorozatesztétika: a könyv ugyanis nincs befejezve, már két folytatás is megjelent norvégul. Így az első rész leginkább olyan, mint egy sorozat első évada: felvázolja a szereplőket, felvezet bizonyos rejtélyes eseményeket, ám semmire sem kapunk megoldást. Ismét az olvasói jóindulaton múlik, hogy elhisszük-e: legalább a szerző tudja, mit kezd majd a fordulatokkal, mindegyik elbeszélőnek lesz szerepe (vagy ha nem, akkor az eltűnésük bír majd funkcióval). Remélhetőleg nem csak arról van szó, ami sokévtizedes sorozatoknál gyakori: az első szezon készítői úgy gondolkodnak, a fő cél most a nézők bevonása, később még ráérnek kitalálni, mit kezdjenek saját csavarjaikkal. Amennyire tudom, a 2021-ben kiadott második kötet, az *Ulvene fra evighetens skog* (Az örökkévalóság farkasai) nem közvetlenül a *Hajnalcsillag* történeteit folytatja, hanem a történetuniverzumot bővíti, egészíti ki és viszi tovább, míg a harmadik, a tavalyi *Det tredje riket* (A harmadik birodalom) veszi fel és írja tovább az első két rész bizonyos szálait. Sőt, az sem kizárt, hogy még több kötet következik, legalábbis a harmadik nem kerekíti le a történetet.

Pontosan emiatt nehéz a regényről írni, hiszen ugyan önálló darabnak lett szánva, szerzője azonban nem lezárt struktúrában gondolkodik, érezhetően a folytatások döntik majd el, mennyire volt működőképes a koncepció – ahogy a *Harcomról* is sokkal köny-

⁵ Vö. Claire Armistead beszélgetése Karl Ove Knausgård-ral: <https://www.youtube.com/watch?v=eKFsfcoJHFk> (letöltve: 2023. április 25).

⁶ Lásd ugyanezt az interjút.

nyebb hatkötetes sorozatként beszélni, mint, mondjuk, a negyedik könyvről tanulmányt írni. Persze a műfajból adódó konzekvenciák mások – míg az önéletrajziség knausgård-i felfogásához hozzátartozott ez a lezáratlan nagyforma, egyelőre legkevésbé sem érzem úgy, hogy a szerző a regény zsánerét is újra akarná gondolni.

Egy olyan téma azonban biztosan van, amely egyértelműen a *Hajnalcsillag* legfontosabb elemének tekinthető, a cselekményszöveget vezérlő legfőbb tényező és az esszék tárgya lesz: a halál. A szereplők különféle módokon szembesülnek vele, az első elbeszélő halott állatokat talál, a második lelkészként olyan temetést celebrál, amelynek „alanyával” előző nap találkozott – élőként, holott az illető elvileg akkor már halott volt –, rituális gyilkosságok történnek, egy másik narrátor fia öngyilkos lesz, sőt, e figura férje, az újságíró, Jostein maga is meghal, legalábbis jár valamilyen túlvilágszerű helyen, amely, mint megtudja, csak a holtak egyik birodalma. A csillag feltűnésének egyik következménye (vagy kísérőjelensége) ugyanis, hogy mintha eltűnni látszana a halál a világból. Ennek okát persze nem tudjuk meg, következményei pedig egyelőre nincsenek. Itt kap azonban jelentőséget Knausgård fentebb bemutatott elbeszéléstechnikája, ugyanis az egyes narrátorok alapvetően magukba zárkózott és záródott figurák, akik folytatnak ugyan interakciót környezetükkel, mégis kommunikációképtelenek, egyéni problémáik foglalják le őket, saját életüket is képtelenek rendezni – és legtöbbször nem is akarják, csak téblábolnak mindennapjaikban. Életük és problémáik jellegzetesen nyugati (északi) jómódú középosztálybeli: legtöbbször kiegészített (legyenek bár fiatalok vagy idősebbek), ha kapcsolatban élnek, nem tudnak mit kezdeni partnerükkel, ha rossz a házasság, már azt is megszokták, a művészek alkotói válságban tapicskolnak és életképtelenek, alkoholisták, esetleg más függőségektől szenvednek. Éppen önmagukba záródottságuk akadályozza meg őket, hogy a körülöttük zajló események jelentőségét észrevegyék, vagy akár csak értelmezni próbálják azokat.

Talán egyetlen kivétel van, a legreflektáltabb figura, Egil, a művészként és életében egyaránt zátonyra futott dokumentumfilm-rendező. Az apja által juttatott pénzből él egy nyaralóban, elvált, a regény egyik fejezetében pedig kisfia meglátogatja (illetve a volt felesége rászózza a fiút az apára, amíg ő nyaralni megy), a férfi pedig kifejezetten kínos módon nem tud mit kezdeni gyerekével. Pontosabban, mivel mindent Egil szemszögéből látunk, nem derül ki, melyikükkel van igazán baj: a kisfiú irritálóan viselkedik (legalábbis apja így látja és láttatja), talán magatartászavaros vagy autista, esetleg a tönkrement házasság miatt sérült és a nemtörődöm apja iránti dachból vette fel ezt a pózt. Egil a történet szempontjából fontosabb figurának tűnik, egyrészt több szereplőt és szálát ő köt össze (például Arne barátja – egyébként meglehetősen hasonlít is a két alak –, Kathrine, a lelkesítő volt osztálytársa). Másrészt filmes témái éppen olyan emberek, akik hisznek valamiben, ezért kiszakadnak a társadalomból, vagy épp állapotuk, a mindennapi léthez való viszonyuk szakítja ki őket: szektások, Down-kórosok, neonácik – vagy azok a black metal-zeneész fiatalok, akik közül hármat a regényben meggyilkolnak. Munkáit azonban képtelen befejezni, mert szerinte maga a regényben hazugság, ugyanis a történesek lényege pontosan az időbeliségük, emiatt rögzíthetetlenek és visszaadhatatlanok: vagyis az események megragadásának és újrajátszásának aktsza éppen annak lényegétől, egyszerűségétől fosztja meg a valóságot. E gondolatot persze magára a regényre, pontosabban a knausgård-i projektekre is vonatkoztathatjuk, így a férfi karaktere egyfajta ironikus önképként is olvasható. Mindezt a könyv utolsó fejezete is erősíti, amely Egilnek az *Esszé a halálról és a holtakról* című írását tartalmazza. E szöveg első fele filozofikusabb, nagyjából a *Harcom* esszébetéjeinek modorában írt nagy ívű kultúrtörténeti áttekintés a halálképzetekről és az emberi kultúrák halálhoz való viszonyáról. Bevallom, egyetértek azon kritikusokkal, akik szerint Knausgård szövegeinek egyik gyenge pontja, amikor az adott elbeszélő megpróbálja megcsillantani bölcselkedő énjét: esszéi időnként kissé konfúznak, nélkülözik az igazi

mélységet és invenciót, a szerző kétségkívül nagy műveltsége és fontos meglátásai mellett sokszor túlírtak. Persze, ha Egil szövege nem emlékeztetne kísértetiesen a *Harcom* esszébetéjére, akkor azt is mondhatnánk, a figura túlreflektált és élehetetlen karakteréből logikusan következik e rész hangneme, kissé felszínes filozófiája. Erre egyébként maga a regény is utal, többszörös öniróniával. Az egyik jelenetben ugyanis barátja, Arne, aki mint mondtam, eléggé hasonló jellem, beleolvassza a szövegébe, és így reagál rá: „Megkönnyeb-bülten konstatáltam, mennyire öntelt. Itt ül a nyaralójában, egymagában a gazdag ember fia, és azt képzelem magáról, hogy filozófus” (581.).

Az esszébetét a biológiai szférától a halálnak a különböző kultúrákban betöltött szerepén keresztül a vallási és mitológiai halálképzetekig tekinti át az elmúlás kérdéskörét, valamint azt, hogy az ember mint egzisztencia és mint társadalmi lény mit tud kezdeni vele – és a modern ember mennyire elvesztette azokat a csatornákat, amelyekeken keresztül a halál értelmezhető és feldolgozható. Ehhez kapcsolódik egy hosszabb történet is, Egil egy utazásáról, s egy különös találkozásról egy gyászoló apával, egy temetésről és következményeiről. Ez a második rész ellenpontoszza az elsőt, mivel amíg az esszé a halált elemezhető, vagy legalábbis fogalmilag körüljárható jelenségként igyekszik megragadni, addig a történet a gyászra és a veszteségre koncentrálna szembesít az itt maradtak magányával. A holtak nem mennek el, világít rá a történet, szó szerint és metaforikusan is itt járnak közöttünk, mert nem tudunk mit kezdeni velük. Ezzel ér véget a regény: Egil felidézi a hajdani eseményeket, a holtak visszatértéről elmélkedik, majd a Hajnalcsillag jelenségének feltűnése rádöbben, hogy valami visszafordíthatatlan történt. Még nem tudni, pontosan mire utal e fényes tünemény, hiszen a hajnalcsillag megidézheti *Ézsaiás könyvének* passzusát (14,12 – „leestél az égről, fényes hajnalcsillag”), amelyet a hagyomány a luciferi bukástörténet magyarázataként értelmez, illetve a *Jelenések könyvében* Jézus is említi egészen más, apokaliptikus, üdvtörténeti kontextusban (2,23 – „Ézt a hatalmat Atyámtól kaptam. És neki adom a hajnalcsillagot”). Vagyis egyetlen dolgot tudhatunk csak biztosan a regény végére: valami elkezdődött, talán maga az apokalipszis, de hogy ez milyen következményekkel jár, arról legfeljebb feltételezéseink lehetnek.

Valahogy így vagyok én is, miután végigolvastam ezt a 700 oldalt: valami megkezdődött, de egyelőre fogalmam sincs, jó vagy rossz, Knausgård újabb fontos regényfolyama vette kezdetét, vagy csak egy blöff, egy hosszan kitartott várakozás, amely nem vezet sehová. Tulajdonképpen még azt sem tudom eldönteni, jó regényt olvastam-e. Kétségkívül újra élvezetes volt belemerülni a mindennapi apróságok hosszú leírásaiba, ismét bebizonyosodott, hogy a szerző képes bevonni világába. Közben a szövegben előrehaladva egyre jobban zavart a narrátorok hasonlósága, a kissé céltalannak tűnő történetvezetés, és egyre szkeptikusabb lettem, hogy a végére kapok-e valami egész, jól strukturált szöveget, amely, habár egy sorozat nyitódarabja, ám azért önmagában is megáll. Szóval itt tartunk most, valami megkezdődött, felszállt az égre a Hajnalcsillag, bármi lehet.